

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЛІТНІМ ЛЮДЯМ В КРИЗОВИХ УМОВАХ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

***Метою статті** є обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження соціальної допомоги літнім людям в кризових умовах.*

***Наукова новизна** дослідження полягає в необхідності створення концепції «соціальної допомоги літнім людям в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю» як нового напрямку наукових досліджень, що узагальнить напрацювання в галузі суспільних та гуманітарних наук. Концепція сприятиме самовизначенню літньої людини, яка знаходиться в умовах соціальної та вітальної загрози на користь життя, виходу з кризи та нової організації власної життєдіяльності, державною – ефективною соціальною політикою та соціального захисту щодо вразливих верств літніх людей, громадянським суспільством – систем волонтерства та взаємодопомоги.*

***Методологія.** Методологічна основа дослідження базується на міждисциплінарному підході, котрий спирається на концепції філософії, права, психології, соціології та інших наук. Системний підхід як методологія дозволяє досліджувати «систему надання соціальної допомоги людям похилого віку» як складну систему, що включає сукупність зав'язків, відносин між державними органами та недержавними організаціями, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг; «механізми надання соціальної допомоги людям похилого віку» як сукупність практичних заходів, способів, форм, методів, принципів, інструментів за допомогою яких реалізується соціальна політика в системі надання соціальних послуг.*

***Висновки.** Зміна соціальної реальності, пов'язана з пандемією COVID-19, кидає виклик соціальній та вітальній безпеці літньої людини. Збільшується потреба у наданні соціальної допомоги та зростають можливості застосування її традиційних форм в умовах локдауну. В умовах пандемії великого значення набуває система надання соціальних послуг за місцем проживання отримувачів, що підвищує вимоги до вироблення ефективного механізму надання допомоги в об'єднаних територіальних громадах, розробки нових форм роботи, насамперед цифрових, і виявляє потребу поглибленої підготовки фахівців до діяльності в умовах надзвичайних ситуацій, що загрожують життю і здоров'ю та соціальній безпеці літніх людей.*

***Ключові слова:** соціальна допомога, люди похилого віку, кризові умови, соціальні ризики.*

Постановка проблеми. В умовах пандемії та соціальних ризиків в Україні особливої гостроти набувають питання соціальної захищеності, надання соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах вразливим категоріям населення. У вітчизняній теорії та практиці питання соціальної допомоги людям літнього віку в кризових умовах недостатньо розроблені.

Актуальність дослідження обумовлена: по-перше, необхідністю теоретичного обґрунтування загальних стратегій соціальної політики держави щодо системи захисту вразливих верств літніх людей та можливостей надання соціальних послуг за місцем проживання в об'єднаних територіальних громадах з метою побудови ефективною системи надання соціальної допомоги в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю; по-друге, необхідністю дослідження існуючих форм надання соціальної допомоги в об'єднаних територіальних громадах, їх відповідності міжнародним стандартам, праксеологічних засад визначення особливостей надання допомоги в умовах пандемії; розробки методичних рекомендацій для надання соціальної допомоги в ОТГ вразливим категоріям літніх людей з метою впровадження в практику сучасного інструментарію надання соціальної допомоги в кризовий період та підвищення соціального потенціалу в посткризовий період; по-третє, необхідністю удосконалення програм та методичного забезпечення професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з метою підвищення професійної компетентності спеціалістів з надання допомоги вразливим категоріям населення в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У Законі України Про соціальні послуги (від 17.01.2019 р.) зазначається, що надання соціальних послуг забезпечується міськими та районними державними адміністраціями, виконавчими органами міських рад міст обласного значення, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад.

Тому, аналіз результатів, отриманих вітчизняними та закордонними вченими спрямовувався, в першу чергу, на соціальну допомогу в громаді. Серед публікацій останніх років виділяємо такі. Л. Ільчук «Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад)» (2018) [1], де автор доводить переваги їх запровадження в громадах із врахуванням як світового, так і вітчизняного досвіду, а також пропонує формат роботи для ЄЦНСП; А. Попович «Адміністрування інтегрованих соціальних послуг на рівні громади» (2018) [6].

Г. Кучер в дисертаційному дослідженні «Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади» (2019) [2] та наукових статтях піднімає цілий пласт питань щодо створення оптимальної моделі надання соціальних послуг у громаді в умовах децентралізації [3].

Основні наукові праці та дисертаційне дослідження Г. Слезанської (2019) присвячені практиці професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах [7]; діяльності інтегрованих соціальних служб в умовах ОТГ (2016); особливостям діяльності та ролям фахівця із соціальної роботи з надання соціальних послуг населенню у територіальній громаді (2017); теоріям, моделям та методам соціальної роботи в територіальній громаді [6].

Сучасні проблеми в соціальній сфері, пов'язані з COVID-19 висвітлені в таких публікаціях. Г. Циганенко, М. Великодна (2020) про надання психологічної допомоги вразливим групам населення під час та після карантину через пандемію COVID-19 [9]. Р. Підлипна (2020) зауважує на соціальних проблемах в Україні у світлі карантинних обмежень, розкриває сутність кризи соціального розвитку в Україні та виявленню можливих шляхів її подолання [4]. Враховані дослідження зарубіжних авторів: Booth, R. (2020) про соціальну роботу у британських будинках опіки, Harrikari, T. et al., eds. (2020) COVID-19 та соціальна робота (звіти по країнах); Truell, R. (2020) про роботу соціальних працівників в умовах кризи через COVID 19 [10], дослідження UNICEF (2020) про безпеку та добробут працівників соціальних служб під час реагування на COVID-19 та інші. Проте, весь контент, розміщений в системі Google Scholar включає лише одну публікацію вітчизняних авторів Т. Семигіної та Т. Скляр «Відповідь соціальної роботи на виклики пандемії COVID» (2020) [8].

Отже, питання особливостей здійснення соціальної допомоги в умовах пандемії та соціальних ризиків в Україні, а тим більше, надання послуг в об'єднаних територіальних громадах літнім людям в зазначеному контексті є актуальними та потребують подальших розробок.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження соціальної допомоги літнім людям в кризових умовах.

Методологічна основа дослідження базується на міждисциплінарному підході, котрий спирається на концепції філософії, права, психології, соціології та інших наук. В межах філософського знання формується гуманістично-екзистенційна та антропоцентрична парадигма сучасної соціальної допомоги. Комплекс надання соціальних послуг вразливим категоріям населення регулюється правовими актами. На основі психологічного знання вивчаються індивідуальні особливості людини, вплив умов карантину на психоемоційний стан. На основі соціального знання досліджуються проблеми літніх людей, визначаються заходи з адаптації, реабілітації, реінтеграції та соціального супроводу.

Системний підхід як методологія дозволяє досліджувати «систему надання соціальної допомоги людям похилого віку» як складну систему, що включає сукупність зав'язків, відносин між державними органами та недержавними організаціями, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг; «механізми надання соціальної допомоги людям похилого віку» як сукупність практичних заходів, способів, форм, методів, принципів, інструментів за допомогою яких реалізується соціальна політика в системі надання соціальних послуг.

Теоретико-методологічною основою дослідження соціальної допомоги людям похилого віку можуть стати: теорія соціального діагнозу, концепція інтервенції, ведення історії клієнта (М. Річмонд); усвідомлення ситуації клієнта, цінностей і смислів його буття, значення минулого досвіду (В. Робінсон); принцип синхронічного підходу, принцип «тут і зараз» (Дж. Тарт, О. Ранк); система динамічних інтеракцій між соціальним працівником і клієнтом, спрямованих на досягнення клієнтом саморегуляції і саморозвитку (Ф. Бістек); метод вирішення проблем як синтез діагностичних і функціональних підходів, згідно якого процес допомоги складається з двох основних компонентів – процесу допомоги і особистісних ресурсів індивіда (Х.Х. Перлман); концепція наближення, що окреслює п'ять теоретичних концептів: оцінка, особистість у ситуації, процес, взаємовідносини і втручання (інтервенція), у теорії використовується методологія теорії систем і теорії комунікацій (Ф. Холліс і Р. Смоллі) та ін.

Відповідний вибір методів дослідження зумовлюється специфікою соціальної допомоги людям похилого віку як об'єкта дослідження. Положення про те, що науково-технологічна синергія соціальних процесів займає місце, як би «посередині», між теоретичною методологією і методами спеціальних наук, в дослідженні пропонується низка відповідних оригінальних наукових методів: метод соціального синергізму; системно-логічний, аналітичний та синтетичний методи; метод конференцій ідей; методи економіко-математичного моделювання; метод інтуїтивних стратегій; метод каталогу; системно-функціональний метод; графоаналітичний метод; структурний метод; метод гірляндових випадковостей та асоціацій тощо. Метод синергізму забезпечує комплексне дослідження феномену «вразливості літніх

людей» в екзистенційному та соціокультурному вимірі. Метод інтуїтивних стратегій використовується для дослідження образу ризоморфного соціального середовища, так як він враховує фактор впливу необмеженого інформаційного простору та новітніх інноваційних технологій на пізнавальну діяльність. Метод соціального моделювання може застосовуватися для побудови моделі соціальної допомоги в ОТГ. Метод соціального проектування може бути основою розробки нових соціальних послуг людям похилого віку в кризових умовах.

Наукова новизна дослідження полягає в необхідності створення концепції «соціальної допомоги вразливим категоріям літніх людей в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю» як нового напрямку наукових досліджень, що узагальнить напрацювання в галузі суспільних та гуманітарних наук. Концепція сприятиме самовизначенню літньої людини, яка знаходиться в умовах соціальної та вітальної загрози на користь життя, виходу з кризи та нової організації власної життєдіяльності, державою – ефективною соціальною політикою та соціального захисту щодо вразливих верств літніх людей, громадянським суспільством – систем волонтерства та взаємодопомоги.

Результати дослідження. На основі аналізу джерельної бази з'ясовано, що завдяки перерозподілу видатків державного бюджету, в умовах пандемії додаткові кошти були направлені на медичну галузь, фінансування Пенсійного фонду збільшилось на 17 %, в той час як суттєво зменшилися видатки на програми соціального захисту населення. Так, оновленим бюджетом не передбачені кошти на підвищення кваліфікації працівників системи соціального захисту (-100 %), зменшені житлові субсидії (-17 %), пілотний проект «Розвиток соціальних послуг» (-90 %), компенсація частини витрат на реалізацію державної програми соцзахисту населення (-93 %), заходи з соціальної реабілітації осіб з інвалідністю (-22 %).

Таким чином, завдання державної політики соціального захисту населення мають визначитися не лише економічними ресурсами, які може направити держава на їх здійснення сьогодні, але і розглядатися як найважливіший чинник економічного зростання в посткризовий період, відновлення соціально-економічного зростання, оскільки саме завдяки цілеспрямованій соціальній політиці з'являються умови для зростання і реалізації інноваційного потенціалу ресурсів суспільства.

Наукове обґрунтування загальних стратегій соціальної політики держави щодо системи захисту вразливих верств населення, в тому числі літніх людей, в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю, з одного боку, та, з іншого – можливостей об'єднаних територіальних громад стосовно надання соціальних послуг за місцем проживання людини в складних життєвих обставинах, дозволить створити ефективну систему надання соціальної допомоги.

Дослідження існуючих форм надання соціальної допомоги в ОТГ, їх відповідності міжнародним стандартам; праксеологічних засад визначення особливостей надання допомоги в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю; розробка методичних рекомендацій для надання соціальної допомоги в ОТГ окремим вразливим категоріям населення – забезпечить впровадження в практику сучасного інструментарію надання соціальної допомоги вразливим категоріям населення в кризовий період небезпеки життю і здоров'я та підвищення соціального потенціалу в посткризовий період.

Удосконалення програм та методичного забезпечення професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, проведення курсів для навчання «медіаторів» та волонтерів, оновлення змісту підготовки фахівців з соціальної роботи – сприятиме підвищенню професійної компетентності спеціалістів з надання допомоги вразливим категоріям населення в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю.

Д-р Рорі Труелл, генеральний секретар IFSW, міжнародної федерації соціальних працівників, в своїй статті «Поки соціальні працівники переборюють кризу COVID 19 ми прагнемо до кращого світу» [10] зазначає важливість соціальної роботи в цей період та говорить, про цільові програми, які були застосовані в різних країнах, а саме, підтримки бездомних та інших вразливих груп, організація гарячих ліній для сімейного консультування і прямого захисту в разі домашнього насильства та ін.

У дослідженні має бути врахований світовий досвід соціальної роботи в період кризи з різними категоріями населення, та поглиблене теоретичне обґрунтування психологічних, етичних, соціальних проблем, що виникають у них в умовах ізоляції.

Ідеї Рорі Труелла, що саме кризові ситуації відкривають можливості для відновлення кращого, більш інклюзивного та більш стабільного суспільства, мають бути поглибленими розкриттям ролі соціальної роботи, яка полягає в тому, щоб працювати за межами сьогоденного тиску і допомагати громадам і суспільствам втілювати свої напрацювання в умовах кризи в більш довгострокові програми; поєднання державної та громадської допомоги, створення послуг на стику галузей медичної, соціальної та ін.

Висловлювання Рорі Труелла, про те, що соціальні працівники на всіх рівнях повинні мати навички та здібності не тільки для того, щоб вирішувати питання безпеки на сьогоднішній день, але і для того, щоб перетворювати страх, горе і втрату в розширення прав і можливостей та соціальних перетворень, повинні бути враховані при удосконаленні програм та методичного забезпечення підвищення кваліфікації фахівців, «медіаторів» та волонтерів з надання допомоги людям похилого віку в кризових умовах.

Дослідження соціальної допомоги людям похилого віку в кризових умовах є інноваційним проектом, оскільки теоретична модель та методологія соціальної допомоги людям похилого віку в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю на сьогодні в Україні не розроблена.

Дослідження спрямовується на зменшення соціальної напруги, пом'якшення наслідків кризових умов, що загрожують життю і здоров'ю літніх людей; підвищенню стабільності, їхньої соціальної та

вітальної безпеки. Отримані в ході дослідження результати матимуть науково-теоретичне, навчально-методичне та практичне значення.

Організація системи надання соціальної допомоги людям похилого віку в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю вимагає кадрового забезпечення, тому впровадження курсів для навчання «медіаторів» та волонтерів з надання допомоги в кризових умовах та підвищення кваліфікації кадрів можуть мати достатньо високий соціально-економічний ефект.

Таким чином, в теорії соціальної допомоги напрацьований вітчизняний і зарубіжний досвід формування соціальної політики із здійснення соціального захисту населення; визначені принципи, методи, форми, механізми та інструменти державного управління закладами системи соціального захисту тощо. Проте в умовах погіршення медико-демографічної та соціально-економічної ситуації, пов'язаної з COVID 19 та іншими соціальними небезпеками сьогодення, вимагає зміни система надання соціальних послуг, необхідне застосування новітніх форм та методів надання соціальної допомоги вразливим категоріям населення. До того ж, з впровадженням реформи децентралізації в Україні, надзвичайно актуальним є дослідження питання організації надання соціальної допомоги в територіальній громаді.

Висновки. Зміна соціальної реальності, пов'язана з пандемією COVID-19, кидає виклик соціальній та вітальній безпеці літньої людини. Збільшується потреба у наданні соціальної допомоги та звучуються можливості застосування її традиційних форм в умовах локдауну. Високі ризики зараження у різного роду соціальних закладах постійного перебування для літніх людей; обмеження фізичної доступності багатьох соціальних послуг; зростання випадків насильства у сім'ях; посилення уразливості літніх людей у суспільстві; підвищений рівень тривожності та депресії – неповний перелік проблем з якими стикаються фахівці з геронтосоціальної допомоги. В умовах пандемії великого значення набуває система надання соціальних послуг за місцем проживання отримувачів, що підвищує вимоги до вироблення ефективного механізму надання допомоги в об'єднаних територіальних громадах, розробки нових форм роботи, насамперед цифрових, і виявляє потребу поглибленої підготовки фахівців до діяльності в умовах надзвичайних ситуацій, що загрожують життю і здоров'ю та соціальній безпеці літніх людей.

Подальшого дослідження вимагають теоретичні та праксеологічні засади соціальної допомоги людям похилого віку в умовах соціальних ризиків та загрози життю і здоров'ю. Теоретичне обґрунтування стане методологічною основою для розробки нових видів послуг, нового інструментарію роботи, виходячи із загальних моделей геронтосоціальної допомоги.

References

1. Ільчук Л. І. Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 116-123.
Ilichuk, L. I. (2018). Rozvytok systemy integrovanyh socialnyh poslug v umovakh decentralizaciyi (naprykladni ob'yednanyh terytorialnyh gromad) [Development of the system of integrated social services in the conditions of decentralization (on the example of united territorial communities)]. *Socialno-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka – Social and labor relations: theory and practice*, 1, 116-123.
2. Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань, 2019. 301 с.
Kucher, G. M. (2019). Socialna robota z vrazlyvymy kategoriyamy naseleण्या v umovakh terytorialnoyi gromady [Social work with vulnerable categories of the population in the conditions of a territorial community]. *Candidate's thesis*. Uman, Ukraine.
3. Кучер Г. М. Створення оптимальної моделі надання соціальних послуг у громаді в умовах децентралізації (на прикладі м. Умань). *Social Work and Education*. Vol. 3. № 2. 2016. 15-25.
Kucher, G. M. (2016). Stvorennya optimalnoyi modeli nadannya socialnyh poslug u gromadi v umovakh decentralizaciyi (naprykladni m. Uman) [Creating an optimal model of providing social services to the community in a decentralized environment (on the example of Uman)]. *Social Work and Education*, Vol. 3, 2, 15-25.
4. Підлипна Р. П. Загострення соціальних проблем в Україні у світлі карантинних обмежень. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. № 59, 2020. С. 12-19
Pidlypna, R. P. (2020). Zagostrennya socialnyh problem v Ukraini u svitli karantynnyh obmezhen [Exacerbation of social problems in Ukraine in the light of quarantine restrictions]. *Visnyk Lvivskogo torgovelnno-ekonomichnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Economic sciences*, 59, 12-19.
5. Попович А. М. Адміністрування інтегрованих соціальних послуг на рівні громади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 2. С. 210-213.
Popovych, A. M. (2018). Administruvannya integrovanyh socialnyh poslug na rivni gromady [Administration of integrated social services at the community level]. *Naukovyi visnyk. Seriya: Pedagogika. Socialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*. 2, 210-213.
6. Слезанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
Slozanska, G. I. (2018). Socialna robota v terytorialnii gromadi: teoriyi, modeli ta metody [Social work in the territorial community: theories, models and methods]: Monographic. Ternopil, Ukraine : Ternopil Hnatiuk National Pedagogical University.

7. Слозанська Г. І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 687 с.
Slozanska, G. I. (2019). Teoriya i praktyka profesiinoyi pidgotovky maibutnih socialnyh pracivnykiv do roboty u terytorialnyh gromadah [Theory and practice of professional training of future social workers to work in local communities]: *Doctor's thesis*. Ternopil, Ukraine.
8. Семигіна Т. В., Скляр Т. М. Відповідь соціальної роботи на виклики пандемії COVID. *Paradigmatic view on the concept of world science*. Vol. 1. Toronto, Canada, 2020. С. 154-156.
Semygina, T. V., and Sklyar, T. M. (2020). Vidpovid socialnoyi roboty na vyklyky pandemiyi COVID [Social work response to the challenges of the COVID pandemic]. *Paradigmatic view on the concept of world science*, 1, 154-156.
9. Циганенко Г. В., Великодна М. С. Надання психологічної допомоги вразливим групам населення під час та після карантину через пандемію covid19 : практичний посібник для психологів і фахівців соціальної роботи. Київ-Кривий Ріг, 2020. 101 с.
Tsyhanenko, G. V., and Velykodna, M. S. (2020). Nadannya psychologichnoyi dopomogy vrazlyvym grupam naselennya pid chas ta pislya karantynu cherez pandemiyu covid19 [Providing psychological assistance to vulnerable groups during and after quarantine due to the covid19 pandemic] : *a practical guide for psychologists and social workers*. Kyiv– Kryvyi Rig, Ukraine.
10. Truell, R. (2020). As Social Workers Work Through the COVID 19 Crisis We Work Towards a Better World. The International Federation of Social Workers (IFSW). Retrieved from <https://www.ifsw.org/as-social-workers-work-through-the-covid-19-crisis-we-work-towards-a-better-world/>

Топол О.

ORCID 0000-0002-4442-6885
ResearcherID H-4752-2014

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the department of education economics,
National pedagogical Dragomanov university
(Kyiv, Ukraine) E-mail: topololga@ukr.net*

SOCIAL ASSISTANCE FOR ELDERLY PEOPLE IN CRISIS CONDITIONS: RESEARCH METHODOLOGY

The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological foundations of the study of social assistance to the elderly in crisis.

The scientific novelty of the study lies in a need to create the concept of «social assistance to the elderly in terms of social risks and threats to life and health» as a new area of research that will summarize developments in the social sciences and humanities.

The concept will help reduce the level of social and vital threat to the benefit of life, overcomes the crisis and a new organization of own vital activity, by the state – effective social policy and social protection for vulnerable elderly, by civil society – a system of volunteering and mutual assistance.

Methodology. The methodological basis of the study bases on an interdisciplinary approach, which relies on the concepts of philosophy, law, psychology, sociology, and other sciences. The system approach as a methodology allows studying the «system of social assistance to the elderly» as a complex system that includes a set of connections, relations between government agencies, and non-governmental organizations whose activities aim at providing social services; «mechanisms for providing social assistance to the elderly» – as a set of practical measures, methods, forms, methods, principles, tools through which social policy implements in the system of social services.

Conclusions. The changing social reality associated with the COVID-19 pandemic is challenging the social and welfare security of the elderly. The need for social assistance is increasing, and the possibilities of using its traditional forms in lockdown conditions are narrowing. In a pandemic, the system of providing social services at the recipients' place of residence is of great importance, which increases the requirements for developing an effective mechanism to provide assistance in united territorial communities and to develop new forms of work, especially digital, in emergencies that threaten the lives and health and social security of the elderly.

Key words: *social assistance, elderly people, crisis conditions, social risks.*

Стаття надійшла до редакції 10 листопада 2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор А. О. Міненко